

УДК 343.97:796

Чаплик М.М.

РОЛЬ СПОРТСМЕНІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 1990-х та 2010-х рр.

У статті розглядається роль спортсменів у кримінальних практиках. Зокрема порівнюється діяльність спортсменів-рекетирів 1990-х років та спортсменів-найманців 2010-х років. Надається характеристика соціальної природи цих двох явищ, їхні специфічні риси та методи діяльності акторів. Проводиться аналіз спільного та відмінного у сутності цих двох феноменів.

Ключові слова: спортсмени, злочинність, рекет, «братки», бандитські 1990-ті, рейдерство, «тітушки».

В статье рассматривается роль спортсменов в криминальных практиках. В частности сравнивается деятельность спортсменов-рэкетиров 1990-х годов и спортсменов-наёмников 2010-х годов. Представлена характеристика социальной природы этих двух явлений, их специфические черты и методы действий их акторов. Проводится анализ общего и отличительного в сущности этих двух феноменов.

Ключевые слова: спортсмены, преступность, рекет, «братки», бандитские 1990-е, рейдерство, «титусшки».

The article discusses the role of athletes in criminal practices. In particular activity compared athletes racketeering 1990s and mercenary athletes 2010s. The characteristics of the social nature of these two phenomena, its specific features and methods of action of its actors. The analysis of the general and distinctive in the nature of these two phenomena.

Key words: athletes, crime, reket, «bratki» bandit 1990-e, raiding, «tituschki».

Спорт та спортсмени займають важливе місце у житті суспільства. Кожен знає про позитивну роль спорту у виховуванні рис наполегливості, цілеспрямованості, дисциплінованості, прищепленні віри у свої сили, стремління до перемоги і т. ін.

Спорт є потужним механізмом формування здорової нації, спроможної на трудові подвиги та захист своєї Батьківщини. Він є показником якості людського потенціалу суспільства. Спорт є важливим елементом престижу держави на світовій арені – всім нам відомі відчуття гордості за свою країну, свою команду, своїх

спортсменів на міжнародних змаганнях – від змагань за окремими видами спорту до чемпіонатів світу та Олімпійських ігор.

Водночас спорт містить у собі й певні ризики, пов'язані із можливими девіантними практиками його акторів. Новітня вітчизняна історія засвідчила, що спорт став одним із ресурсних джерел для поповнення лав кримінального світу, а сучасні суспільно-політичні події показують, що спортсмени продовжують приймати участь у протиправній діяльності. Отже, дослідження ролі спортсменів у кримінальних практиках є актуальним та потребує більш детального висвітлення.

Серед західних соціологів, які розглядали роль спорту у суспільних процесах, цікавою є концепція щодо ролі спорту у знятті градусу насильства та агресії у людських спільнотах. Із числа представників даної точки зору варто відзначити Н. Еліаса, який, досліджуючи трансформацію насильства та агресії, зазначав, що у цивілізованих суспільствах «...насолода від боротьби та агресії, наприклад, знаходить своє соціально прийнятне вираження у спорті. Це стосується, в першу чергу, «глядачів», тих, хто спостерігає, скажімо, боксерський матч та подумки ідентифікує себе з тими небагатьма, кому надана можливість безпосередньо знімати афективне напруження у чітко встановлених кордонах та за строгими правилами» [11, с. 113]. Водночас існує й протилежна точка зору, наприклад, Г. Люшена, про те, що спорт, навпаки, стимулює насильство.

Серед вітчизняних дослідників, які вивчають спорт як соціальне явище, варто, в першу чергу, назвати В. Лукащука, який є провідним фахівцем з соціології спорту та автором цілого ряду наукових робіт [3-5].

Проблему еволюції співвідношення норм та девіацій у сучасному спорті розглядав у своєму дисертаційному дослідженні вітчизняний соціолог О. Васильченко. Зокрема дослідник не заперечує «...можливість криміналізації спортсменів після завершення професійної кар'єри в процесі вторинної соціалізації», водночас, на його думку, є «... науково недоведеним безпосередній зв'язок між адаптацією спортсменів після завершення кар'єри і делінквентними формами поведінки» [1, с. 13].

Загальну природу взаємозв'язку між спортом та криміналом у 1990-х роках, на нашу думку, дуже вдало розкрив російський соціолог В. Волков, який звернув увагу на те, що колишні спортсмени були «одним із найбільш багаточисельних сегментів кримінальної мобілізації» у зазначені роки [2; с. 109].

Водночас, ще немає наукових робіт, присвячених порівняльному аналізу ролі спортсменів у вітчизняних кримінальних практиках 1990-х та 2010-х рр.

У зв'язку із цим, **метою даного дослідження** виступає порівняння кримінальної діяльності спортсменів у 1990-ті та 2010-ті рр., а саме:

- розгляд соціальної природи цих двох явищ;
- особливості їхньої специфіки та спільне і відмінне у цих двох феноменах;
- перспектива подальшої долі «тітушек».

Для початку розглянемо участь спортсменів у кримінальних процесах, які мали місце у кінці 1980-х – першій половині 1990-х рр. та їхню соціальну природу. У даному випадку ми можемо поглянути на це явище в історичній ретроспективі, а, отже, й більш детально проаналізувати його.

Спортсмени, які приймали участь у кримінальних практиках кінця 1980-х – середини 1990-х років, через соціально-економічні та суспільно-політичні умови, які існували на той час у суспільстві, були не просто бандитами доби перебудови та перших років української незалежності. Вони, здебільшого самі того не усвідомлюючи, відіграли важливу роль у процесах приватизації в вітчизняному суспільстві, а відтак і переходу країни на рейки ринкової економіки.

Важливість їхньої ролі була обумовлена економічними умовами, які склалися у суспільстві. Перехід до ринкової економіки у СРСР розпочинається із законів «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.), «Про кооперацію в СРСР» (1988 р.), «Про підприємства в Україні» (1991 р.). З того часу у країні була офіційно легалізована приватна ініціатива. Одночасно із розвитком приватного сектору економіки в країні надзвичайного поширення набуває таке явище як рекет. Відповідно джерелом поповнення армії рекетирів, які наводили жах на доморощених підприємців, в першу чергу, був спорт. Як зазначає російський соціолог Вадим Волков, «ринок і спортзал стояли біля витоків специфічного локального капіталізму» [2; с. 109].

У Радянському Союзі спорт був на озброєнні державної системи, її ідеологічним знаряддям. У розвиток спортивної інфраструктури та на підтримку спортсменів вкладалися чималі сили. Однак, все змінилося у кінці 1980-х і особливо на початку 1990-х років. Масштабна криза радянського суспільства та її подальше поширення вже на незалежну Українську державу призвело до того, що спортсмени опинилися на маргінесі суспільного життя.

При цьому, на відміну від представників інших професій, наприклад, вчителів, лікарів або творчої інтелігенції, спортсмени

володіють силовим ресурсом та являють собою згуртовану страту. Отже, у випадку дефіциту соціальних благ вони здатні здобути їх силою.

Як зазначає російський дослідник В. Волков «коли держава слабшає до такого ступеню, що виявляється вже не в змозі ефективно обмежувати або керувати рівнем насильства, спорт, та особливо бойові мистецтва і силові єдиноборства, можуть несподівано надати майже все, що необхідно для створення недержавних силових організацій: навички застосування сили, силу волі, командний дух, дисципліну і т. ін. [2; с. 100].

На цю особливість ролі спорту у «лихі 1990-ті» звертають увагу й представники правоохоронних органів. Так, на думку ек-начальника карного розшуку Києва наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. полковника міліції запасу Миколи Гаращенко «...ніхто не передбачив, що така колосальна галузь, як спорт, позбудеться державної підтримки. Фактично вони билися за батьківщину, а батьківщина кинула їх без засобів до існування. Однак хіба кому-небудь могло прийти у голову, що добувачі «срібла» та «золота» для країни стрункими рядами увіллються в організовані групи кримінальних добувачів?

Спортсмени були багаточисельні, підготовлені фізично, дисципліновані, тобто володіли тими перевагами, які необхідні у кримінальній війні. Вони витіснили навіть досвідчених кримінальників, які заважали їм будувати державу в державі» [10].

Отже, вчорашні спортсмени та, в першу чергу ті, хто представляв силові види спорту та єдиноборства стали рекетирами та «...були піонерами цього руху, а спортзали місцем формування нової хвилі організованої злочинності, пов'язаної перш за все із порівняно новим видом злочину – здирництвом» [2, с. 109].

Водночас, саме «кооперативний рух та подальший розвиток приватного сектора стали тим найважливішим фактором, який зробив швидкі зміни у досліджуваному русі та вивів його на новий якісний рівень. Приватна торгівля та виробництво стали ресурсною базою руху рекетирів та фактором, який структурував застосування сили таким чином, щоб забезпечити найбільший прибуток» [2, с. 109].

Таким чином, у кінці 1980-х – першій половині 1990-х рр. спортсмени являли собою грізну треновану силу, яка відіграла важливу роль у кримінальних війнах у період первинного накопичення капіталу.

Не можна сказати, що спортсмени у наш час не приймають участі в кримінальних практиках. Наприклад, останнім часом у всіх на устах феномен «тітушок» – молодиків спортивної зовнішності,

яких використовують різні, переважно, політичні сили для участі у масових акціях, під час яких порушується закон. Сам неологізм «тітушки» пов'язаний із реальною людиною Вадимом Тітушко («Вадік Румун»), який побив журналістів під час акції опозиції «Вставай, Україно!» в Києві у травні 2013 року.

До даної категорії осіб належать молоді люди, які займаються спортом – в першу чергу його контактними різновидами: боротьбою, боксом, східними єдиноборствами тощо. Серед «тітушек» є як рядові атлети, так і відомі спортсмени, які є гордістю країни, переможцями різноманітних змагань всеукраїнського та міжнародного рівнів, наприклад, Костянтин Стрижак – чемпіон Європи та володар Кубка Світу з греко-римської боротьби, професійний боєць змішаних єдиноборств ММА, який «засвітився» у спробі рейдерського захоплення агрофірми на Миколаївщині та у намаганні зірвати вибори у виборчому окрузі №223 м. Києва під час парламентських виборів 2012 року [8].

Коло використання «тітушек» різноманітне: провокаційні напади на опозиційні акції протесту, силовий розгін мирних мітингів, захист адміністративних установ від протестуючих і т. ін. Не уникають вони й бізнес-розборок, участі у рейдерських захопленнях та надання різноманітних охоронних послуг.

При цьому самі спортсмени визнають, що приймають участь у акціях різних політичних сил, без прив'язки до їхньої ідеології та без урахування того чи вони є провладними, чи опозиційними. Головним критерієм виступає переважно саме фінансова сторона питання. Тобто своєрідні «політбійці» початку ХХІ століття по суті є аполітичними.

Про «тітушок» у повну силу заговорили у зв'язку із подіями навколо Євромайдану. «Тітушок» починають використовувати для дестабілізації суспільства, а саме, для нападів на правоохоронців, з метою спровокувати їх на силові дії проти мітингувальників. Загальна схема дій «тітушек» пов'язана із штучним створенням масового безладу та подальшим активним залученням у цей процес силових структур.

Не варто комусь доводити, що у випадку пролиття крові під час акцій протесту, наслідки можуть бути непередбачуваними – від введення надзвичайного стану до громадянської війни із збройним втручанням у конфлікт сусідніх держав і, як наслідок, реального розколу країни.

Про роль «тітушек» у дестабілізації політичної ситуації в країні заговорили й політики. Так, депутат від фракції «Батьківщина» генерал-лейтенант міліції Віталій Ярема заявив щодо механізму

використання «тітушек» у вуличних акціях наступне: «...Як правило, це люди, які займаються спортивними єдиноборствами, фізично міцні. Вони готові нанести тілесні пошкодження мітингувальникам. Вони виступають як провокатори, щоб спровокувати людей проти міліції» [9]. Навіть лідер комуністів Петро Симоненко закликав вилучити кримінальні угруповання з обох сторін під час масових акцій [6].

Використання «тітушек» є певного роду символічним у контексті «кримінального суспільства». Адже мова йде про залучення людей до протиправної діяльності. При цьому мати справу з подібними особистостями, віддаючи їм відповідні накази, психологічно легше переважно тим, хто сам мав досвід протизаконної діяльності. Тому «тітушки» є незамінними у випадках використання людського ресурсу в ситуаціях, які є на межі закону або взагалі відверто протизаконними.

Водночас, бойові мистецтва самі по собі та спортсмени, які є їхніми адептами, не несуть у собі прямої загрози для суспільства. Вони стають небезпечними лише у випадку соціальних катаклізмів та криз у суспільстві, які зачіпають всі соціальні сфери та долю кожного окремого громадянина. Саме у такі періоди спрацьовують механізми соціал-дарвінізму, і спортсмени як мілітарна сила становлять загрозу для соціуму.

Порівнюючи «братків» та «тітушек» як два соціальних явища, варто зазначити, що феномен «тітушок», як підготовлених спортсменів-провокаторів, пов'язаний переважно із їхнім використанням впливовими політичними колами у суспільно-політичних подіях. Феномен спортсменів-рекетирів зразка 1990-х років пов'язаний із соціально-економічними умовами в країні та їхнім залученням у процес первинного накопичення капіталу та приватизації.

При цьому, кидається у вічі ще одна немаловажна деталь: рух спортсменів рекетирів виник знизу, мав стихійний характер та виявився неочікуваним для суспільства, а рух спортсменів-провокаторів є організованим згори.

Як і будь-який процес знизу, «лихі 1990-ті» висунули із кола бандитів харизматичних осіб. Дехто з тих, хто вижив після кримінальних війн, на даний момент є впливовими людьми на регіональному та загальноукраїнському рівні.

Варто зазначити, що «тітушки» зразку 2013 року, як і «братки» зразку 1990-х, є збиральними образами, які охоплюють не лише спортсменів. Так, до кола «братків» могли входити як спортсмени, так і представники криміналу, наприклад, професійні злочинці, учасники

локальних війн (зокрема «афганці») та навіть колишні співробітники правоохоронних органів та спецслужб.

Так само і «тітушки» є збиральним образом, до якого, крім спортсменів, входять, наприклад, представники неформальних молодіжних угруповань із кримінальною спрямованістю (гопники), та навіть ті ж самі представники правоохоронних органів. Наприклад, серед «тітушок», пов'язаних із подіями навколо Євромайдану, були ідентифіковані бійці загону антитерору Кримського територіального командування внутрішніх військ МВС [7].

Водночас відомі вітчизняні спортсмени, які є знаковими у суспільній свідомості, наприклад, олімпійський чемпіон з боксу Олександр Усик – всіляко засуджують «тітушок».

До речі, не завжди залучення спортсменів до лав «тітушек», як і до лав «братків» було добровільним. Є інформація щодо залучення спортсменів до лав «тітушок» у адміністративному порядку та причетності до таких схем впливових людей, наприклад, спортивного функціонера, мецената та бізнесмена Володимира Продивуса – у минулому дворазового чемпіона України з боксу, у даний момент Президента Федерації боксу України, з діяльністю якого пов'язують успіхи українських боксерів на міжнародній арені. До речі, В. Продивус у кінці 1980-х на початку 1990-х був пов'язаний із криміналом та відбував покарання в місцях позбавлення волі.

Сутність схеми полягає у мобілізації до лав «тітушок» за принципом висування певної кількості людей від окремого спортивного клубу. У даному випадку теж можна провести певні аналогії з 1990-ми. Адже, не всі спортсмени у ті часи горіли бажанням займатися кримінальними практиками. Були й такі, яких залучали у кримінальну діяльність «добровільно-примусово» – методом погроз та шантажу.

Спортсмени у 1990-х об'єднувалися переважно навколо якогонебудь кримінального авторитета, який, до речі, у минулому і сам міг бути відомим спортсменом. Не рідко вони й самі створювали власні «бригади». Так формувалися організовані злочинні угруповання з усіма їхніми атрибутами, ієрархією, способом розподілу матеріальних цінностей, замкненістю і т. ін. Нагадаємо, що організоване злочинне угруповання є стійкою групою, яка створюється для заняття кримінальною діяльністю.

«Тітушки» у 2010-х працюють на замовлення. Вони не мають чіткої структури та ієрархії на зразок злочинних угруповань. Їхні дії не носять постійного, структурованого характеру. Іншими словами, «тітушки» – це нестійкі групи, участь у яких часто має або

ситуативний характер, або більш-менш стійкий характер, який при цьому ні до чого не зобов'язує.

І нарешті кінцева мета обох рухів була різною: руками «братків» 1990-х захоплювалася економіка країни, а руками «тітушок» 2010-х дестабілізується політична ситуація в країні.

Отже, застосовуючи метод типології, можна стверджувати, що сучасні спортсмени та спортсмени 1990-х мають різну соціальну природу, ступінь автономності та масштаб впливу на суспільство. Якщо спортсмени зразка 1990-х були самодостатньою мілітарною силою, яка впливала на соціально-економічну ситуацію в державі, а з часом і на суспільно-політичне життя, то спортсмени зразка 2010-х рр. є свого роду найманцями «сильних світу цього».

Тому, на нашу думку, роль «тітушок» у сучасному суспільстві не є впливовою. Безумовно, що частина сьогоднішніх «тітушок» увіллється у майбутньому в український середній клас. Частина опиниться на маргінесі суспільного життя, наприклад, пов'язавши свою долю із відвертим криміналом. І зовсім незначна частина досягне висот у політиці, бізнесі або інших сферах суспільного життя.

Лише у випадку подальшого поглиблення політичної кризи сьогоднішні «тітушки» (не всі – а лише найбільш харизматична їхня частина) матимуть шанс на стрибок вгору по соціальній драбині. При цьому, за такого сценарію самі успішні з «тітушок» не зупиняться лише на здобутті політичній владі. Із її отриманням вони відразу включаться у боротьбу за економічні ресурси – а це новий перерозподіл власності. Тому, на нашу думку, такий сценарій є малоімовірним, адже у ньому не зацікавлені ні еліта, ні суспільство.

Водночас у сучасних реаліях не існує умов, які б спонукали спортсменів до масового зайняття кримінальною діяльністю на відміну від 1990-х років, коли на їхній силовий ресурс був певний попит. Все вищезазначене доводить, що у сучасну добу спортсмени як соціальна верства не є активними суб'єктами кримінальних процесів. Максимально, що вони можуть – це бути найманцями, яких використовують у політичних та бізнесових інтересах різні впливові сили.

Таким чином, якщо спортсмени й відіграють певну роль у кримінальних практиках у суспільстві, то у цьому винен безпосередньо не сам спорт як активний спосіб життя. Це, у першу чергу, пов'язано із правом вибору окремого індивіда. По друге, із наявністю в суспільстві серйозних потрясінь, які не пов'язані безпосередньо із спортивною діяльністю, наприклад, масштабною соціально-економічною кризою 1990-х рр. та ін. По-третє, має

значення ступінь маргіналізації спортсменів, їхній рівень культури, правосвідомості тощо.

Отже, дана проблема, на нашу думку, є цікавою для подальшої розробки, адже вона зачіпає питання дисфункції такого важливого соціального інституту як спорт та відповідної девіантної і делінквентної поведінки у середовищі спортсменів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильченко О.А. Еволюція норм та девіацій у сфері спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О.А. Васильченко. – Запоріжжя, 2006. – 16 с.

2. Волков В.В. Силовое предпринимательство, XXI век: экономико-социологический анализ / Вадим Волков. – изд. 3-е испр. и доп. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. – 352 с.

3. Лукашук В.І. Консолідуєча функція спорту у сучасному суспільстві / В.І. Лукашук // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 12/2008 . – N844:Соціологічні дослідження сучасного суспільства... . – С. 235-239.

4. Лукашук В.І. Тенденції розвитку спорту в умовах ринкових перетворень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В.І. Лукашук. – Харків, 2006. – 21 с.

5. Лукашук В.І. Становлення та розвиток індустрії спорту: соціологічний вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук / В. І. Лукашук. – Харків, 2012. – 31 с.

6. Симоненко потребовал убрать криминальные группировки с «майданов» и «антимайданов» // Сегодня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/simonenko-potreboval-ubrat-kriminalnye-gruppirovki-s-maydanov-i-antimaydanov-482592.html>

7. Среди «титушек» в Киеве опознали бойцов роты спецназа из Крыма [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.pn.ru/politics/92692>

8. Стрельбу на Агрофирме Корнацких поднял чемпион Европы по греко-римской борьбе? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.tvi.ua/new/2013/06/20/strelbu_na_agrofirme_kornackikh_podnyal_chempion_evropy_po_greko_rimskoj_borbe

9. «Тітушкам» платять від 200 до 500 гривень – Ярема // Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25181971.html>

10. Хазан Л. Дважды возглавлявший киевский уголовный розыск полковник милиции Николай Горащенко: «До 90-х в криминалистике господствовал детектив, после – боевик» / Л. Хазан // Бульвар Гордона. – 2010. – №11 (255). – 16 марта.

11. Элиас Н.О процессе цивилизации : Социогенетические и психогенетические исследования : в 2 т. / Н. Элиас, С.Я. Левит; пер. с нем.: А.М. Руткевич; Акад. исследований культуры. – М. : Университетская книга, 2001. – Т. 1: Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. – 2001. – 336 с.